

Bevezetés a nyelvtudományba

Mondattan

Kálmán László

(volt MTA/ELTE Elméleti nyelvészet (volt kihelyezett) volt tanszék
kalman.laszlo@nytud.(volt mta.)hu

2020. október 14.

a klasszikus iskola

a latin és a görög (és a szanszkrit) nyelv sajátosságai miatt

- a szóalakok tartománya kitüntetett volt (ezt már sokszor mondtam)
- mondattan valójában nem létezett, csak szófajtan (a szóalakokat csak alaktani szempontból sorolták be: **főnév, melléknév, ige** stb.)
- arról, hogy milyen szerepet játszanak a szóalakok a megnyilatkozásban, csak a logikában ejtettek szót (**szubjektum, predikátum**)
- nem foglalkoztak azzal, hogyan épül fel a szóalakokból a mondat (csak az **egyeztetés** és a **vonzat** voltak használt mondattani fogalmak) (**miért?**)

- mondattan dolgában az iskolai nyelvtan nem ókori, hanem későbbi hagyományokat követ
- a racionalizmus hagyománya, hogy a „logikai” szerepek (alany, állítmány) és a mondattani szerepek párhuzamosak **miért?**
- a szórenddel azonban még ma sem foglalkozik az iskolai nyelvtan (legalábbis a magyar)
(nem beszélve az egyéb mondattani sajátosságokról, pl. hangsúlyozás, hanglejtés)
- az iskolai mondattan ma is szóközpontú
(bár a tanárképzésben megtanítják a **szintagma** fogalmát is)

honnán tudjuk, hogy van szerkezet?

Összefutottam a szomjas Petivel és Danival.

(a) 'összefutottam Petivel, aki szomjas volt, és Danival'

(b) 'összefutottam Petivel és Danival, akik szomjasak voltak'

de nem gondoljuk, hogy bármelyik eleme a mondatnak többjelentésű lenne (ennek a jelenségnek a neve **szerkezeti többértelműség**)

a mondszerkezet azt jelenti, hogy bizonyos kifejezések szorosabb kapcsolatban állnak egymással, mint mások

az előző példa

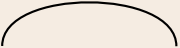
(a)

Összefutottam a *szomjas* *Peti* vel és Danival.

(b)

Összefutottam a szomjas *Peti* vel és *Dani* val.

de honnan tudjuk ezt?

Helyettesíthetőség

(a)

Összefutottam a szomjas Peti vel és Danival.

Összefutottam a festő vel és Danival.

Összefutottam Peti vel és Danival.

(b)

Összefutottam a szomjas Petivel és Danival.

Összefutottam a fiúkkal.

az (a)-ban egy jelzős szerkezet felel meg jelző nélkülieknek, a (b)-ben pedig egy mellérendelt nem mellérendelteknek

a mondat szerkezet fogalma

azt, hogy milyen egy kifejezés szerkezete, onnan „tudjuk”, hogy milyen más kifejezésekre **hasonlít** a mondat.

a hasonlóságokat **helyettesíthetőséggel** szoktuk ellenőrizni (pl. ha egy többszavas kifejezés helyettesíthető egy egyszavassal, akkor „egybetartozik”)

Az **autonómia** problémája

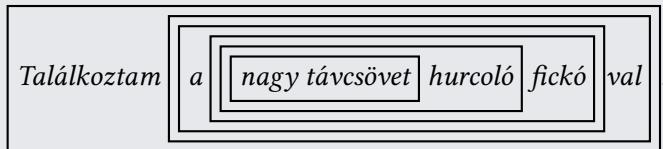
- Nem nagyon van a jelentéstől független bizonyítékunk a mondattani szerkezetekre;
- a kapcsolat szorosságát is a jelentés miatt „érezzük”,
- a hasonlóság is a jelentés hasonló jellegének köszönhető.

A **kompozicionalitás** elve

a kifejezés jelentése csak a szerkezetétől és a részeinek jelentésétől függ

mivel követni akarják ezt az elvet, olyan szerkezetet próbálnak tulajdonítani a mondatoknak, amik párhuzamosak a jelentéstani szerkezetükkel

szerkezetek kisebb szerkezetekből

teljes-e a hierarchia?

tökéletes hierarchiának azt nevezhetnénk, ha

- minden elem közvetlenül pontosan egy szerkezethez tartozna;
- minden elem csak olyan elemekkel tartozhatna közvetlenül egy szerkezetbe, amikkel szomszédos

igen nagy kérdés, hogy ezek a feltételek teljesülnek-e.

Egy „tökéletes” hierarchiában

csak olyan elemek sorrendjéről beszélhetnénk, amik közvetlenül ugyanannak a szerkezetnek az elemei
például: melléknévi módosító és módosított

ellenpélda

igekötő, ige és segédige:

- (a) *Kati akarta felnyomni Pistát.*
- (b) *Kati felnyomni akarta Pistát.*
- (c) *Kati fel akarta nyomni Pistát.*

pedig a kapcsolatok szorosságát tekintve
fel – *nyomni* szorosabb, mint *fel* – *akarta*;
fel – *nyomni* szorosabb, mint *nyomni* – *akarta*

Tudnánk ezt igazolni?

kitüntetett szerepek a mondatban

sokszor (főleg kommunikációs szempontból) kitüntetett kifejezések az egész mondatban kitüntetett helyet foglalnak el

- magyar **fókus****s**:
Kati akarta felnyomni/nyomta fel Pistát.
(közvetlenül a ragozott igealak előtt)
- az angolban kérdőszó:
Who did Ted see?
(a mondat legelején, utána ragozott igealak jön)

ezek a pozíciók gyakran belezavarnak a „tökéletes” hierarchiába és az azon belüli szórendbe

a szórenden (egymásmellettségen) kívüli mondattani eszközök

egyeztetés

- a szoros összetartozás jelölése
- az elemek fizikai közelségét „kiválthatja”

szupraszegmentális tulajdonságok

- például: hangsúly, intonáció (hanglejtés)
- a kitüntetett pozíciókat „kiválthatja”

a szórenden (egymásmellettségen) kívüli mondattani eszközök

egyeztetés

- a szoros összetartozás jelölése
- az elemek fizikai közelségét „kiválthatja”

szupraszegmentális tulajdonságok

- például: hangsúly, intonáció (hanglejtés)
- a kitüntetett pozíciókat „kiválthatja”

